

РОЗДІЛ I

Загальна теоретична, фізична і конструктивна географія

УДК 930:908:[316.23:379.85]

Віктор Патійчук

Теоретичне обґрунтування факторів розвитку релігійно-паломницького туризму

Узагальнено поняття «фактор розвитку туристичної індустрії» та «фактор розміщення продуктивних сил». Указано на відмінності в трактуванні й обґрунтуванні поняття «фактор розвитку релігійно-паломницького туризму». Виокремлено головні групи факторів, які впливають на розвиток та функціонування релігійно-паломницького туризму. Показано специфіку факторів розвитку релігійно-паломницького туризму й розкрито їх відмінності від інших факторів економічно-господарської та туристичної діяльності населення. Досліджено основні групи фактори розвитку й функціонування релігійно-паломницького туризму. Вивчено вплив головних факторів на процеси релігійно-туристичного обслуговування населення. Виокремлено групи факторів за якістю та силою впливу на розвиток релігійно-туристичного обслуговування. Проаналізовано головні стимуляційні й обмежувальні фактори для розвитку релігійно-паломницького туризму в Україні та наведено їх практичні приклади.

Ключові слова: релігійно-паломницький туризм, паломництво, фактори розвитку релігійно-паломницького туризму, обмежувальні фактори, стимуляційні фактори, релігійно-паломницькі потоки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інтенсивний розвиток релігійно-паломницького туризму на теренах пострадянського простору вимагає теоретичного обґрунтування основних закономірностей його розвитку та понятійно-категоріального апарату цієї наукової галузі. Останній має багато специфічних ознак і відмінностей від типової системи організації туристичних послуг та налагодження туристичного обслуговування населення в інших галузях туризму [5]. Україна відзначається значним потенціалом для розвитку саме християнського релігійно-паломницького туризму, який проявляється в різних формах: власне паломницький туризм, головна мета якого – духовні цілі; культурно-релігійний туризм, мета котрого здебільшого культурно-пізнавальна, а також наукові й релігійно-просвітницькі подорожі, які ставлять перед собою науково-інформаційні завдання [4]. Окрім того, релігійно-паломницький туризм відрізняється від звичних його напрямів об'єктами відвідування (місцями поклоніння); строгими правилами й регламентацією процесу огляду сакральних-культурних об'єктів та участю релігійних туристів у богослужіннях, спеціальною підготовкою до них, відмінностями в системі надання послуг харчування (дотримання постів) і проживання (наприклад, зазвичай, практикується роздільне проживання чоловіків та жінок у монастирських готелях тощо), відмінностями в організації й забезпеченні екскурсійних маршрутів, котрі часто виключають відвідування розважально-видовищних закладів і спортивно-оздоровчих об'єктів, які практикуються в інших галузях туристичного обслуговування [5]. Організація паломницьких турів потребує спеціальної теоретичної підготовки для фахівців у сфері релігійно-паломницького туризму та узгодження їхньої діяльності з релігійними інституціями [3]. На розвиток і функціонування релігійно-паломницького туризму впливають різноманітні фактори, включаючи такий чинник, як наявність об'єктів поклоніння та активна діяльність релігійних підрозділів тощо.

Тому теоретично вагомим і практично значущим є питання обґрунтування основних чинників розвитку релігійно-паломницького туризму з метою оптимізації його діяльності, що вимагає залучення фахівців із різних напрямів дослідження функціонування релігійно-паломницького обслуговування, що й зумовило вибір тематики цієї наукової публікації.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Дослідженням проблематики релігійно-паломницького туризму займаються як зарубіжні науковці (В. Гаворескі, А. Джаковські, Т. Прокопенко [7], П. Пучков, В. Сенін, Т. Тодер, А. Яцковські та ін.), так і українські. Зокрема, у працях останніх розглянуто класифікацію рекреаційно-туристичних ресурсів та роль культурно-сакральних об'єктів як чинника в розвитку туризму. Багато публікацій стосуються особливостей розвитку паломництва на її локальному й регіональному рівнях. Це, наприклад, праці таких науковців, як Л. Атаман, С. Сонько, О. Голубкіна, А. Кузишин, В. Шинкарець, Т. Божук, Л. Медвідь, Н. Свиридова, Ю. Скорчено, С. Дубчак й ін. Окрім того, опубліковано окремі навчальні посібники, у котрих розкрито зміст і структуру паломницького туризму (наприклад А. Александрової, А. Бабкіна [2], Ю. Кадацької, А. Самойленко, З. Сапелкіної [9], Т. Хрестова [15] та ін.). Науковою оцінкою факторів розвитку туризму в Україні й зарубіжних країнах займалися О. Азарян і Н. Жукова [1], О. Бейдик, Т. Божук, С. Кузик, О. Любіцева та О. Романчик [3], В. Пацюк [6], С. Цьохла [16] й ін. Проте наукового узагальнення та чіткого обґрунтування факторів розвитку релігійно-паломницького туризму поки що не існує.

Мета статті – теоретичне обґрунтування основних факторів розвитку релігійно-паломницького туризму. Основне **завдання статті** – характеристика головних факторів розвитку релігійно-паломницького туризму.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно з етимологією терміна «фактор» (від лат. *«factor»* – той, хто робить; виробник) можна визначити як головну причину, найбільш впливову силу існування або розміщення якого-небудь процесу або явища [11]. Проте таке розуміння фактора не відображає повною мірою зміст сутності головних чинників розвитку й функціонування релігійно-паломницького туризму. В економічній науці, наприклад, практикується розгляд фактора розміщення продуктивних сил як об'єктивних даних обставин (явища або процесу), які певним чином впливають на розміщення елементів продуктивних сил – сприяють доцільному та поступальному їх розвитку або гальмують його [8]. Тобто різноманітні фактори чинять позитивний або негативний вплив на розвиток того чи іншого економічного (соціального, політичного, культурного релігійного тощо) явища. Отже, фактори бувають стимуляційними (сприятливими) й обмежувальними (несприятливими або стримувальними).

Фахівці вважають, що деякі з факторів мало, або майже не залежать від діяльності людини, наприклад географічне положення країни (окремих територій), а також наявність тих чи інших мінеральних ресурсів та умов їх залягання. Інші, навпаки, формуються й зумовлюються лише продуктивною діяльністю людини (соціальний, енергетичний, транспортний фактори, рівень економічного розвитку й господарського освоєння території, фактор розселення населення тощо) [1].

У теорії розміщення продуктивних сил фактор розміщення є одним із центральних понять. Проте й досі однозначного трактування цього терміна немає. Фактори – це конкретні умови, що визначають ступінь ефективного розміщення просторових об'єктів [6]. Тому питання теоретичного узагальнення факторів розвитку й розміщення діяльності населення, включаючи релігійно-паломницький туризм, пов'язане з певними науковими труднощами, оскільки для кожного виду економічно-господарської й культурно-духовної діяльності населення є визначальні фактори для стимулювання або стримування їхньої діяльності та розвитку, які потрібно вивчати й обґрунтовувати в конкретних умовах прояву та функціонування. Причому сила й ступінь впливу тих чи інших факторів із розвитком науково-технічного прогресу та еволюції господарчої й суспільно-політичної діяльності людини може змінюватися [13]. Проте незмінними залишаються природно-географічні фактори, які статично впливають на економіко-господарську діяльність населення. Динамічними та змінними є соціально-економічні чинники розвитку господарської діяльності населення, включаючи релігійно-паломницький туризм. На думку економістів, головними факторами розміщення продуктивних сил на сучасному етапі суспільно-політичного й економічного розвитку є три групи чинників: фактор географічного положення; природно-ресурсний та екологічний [8].

Як зазначають фахівці, на розвиток і функціонування туристичної сфери впливають дві групи різноманітних факторів: природно-географічні та соціально-економічні [10]. Вагомими є обидві групи, оскільки перша визначає наявність туристично-рекреаційних ресурсів й оздоровчо-рекреаційну спеціалізацію туристичної діяльності. Друга – відображає та стимулює розвиток сервісного туристичного обслуговування, уключаючи транспортну доставку, проживання, харчування туристів і забезпечення культурної програми для відпочивальників. Що ж стосується релігійно-паломницького туризму, то головним чинником його розвитку, на нашу думку, є наявність сакральних об'єктів, їхніх святинь, відомих релігійних діячів сучасності (старців, проповідників та ін. релігійних осіб) і релігійних структур, які є приймаючою стороною для релігійних туристів. Вагомий вплив мають також інші соціально-економічні фактори (рис. 1). Наприклад такі, як політико-правові (політична стабільність; відсутність внутрішніх та зовнішніх конфліктів; участь країни в міжнародних організаціях; стан захищеності прав людини; наявність міжнародних договорів тощо); економічні (рівень економічного розвитку країни; економічна стабільність; фінансова ситуація; доходи населення; стан торговельного й платіжного балансу; рівень і якість життя населення; можливість звершувати туристичні подорожі тощо); соціально-демографічні (чисельність та вік населення; релігійний і етнічний склад населення; соціальна структура населення; рівень освіти та культури; туристична активність населення тощо); матеріально-технічні (наявність сакральних об'єктів, служб обслуговування, паломницьких центрів тощо; рівень розвитку транспорту, готельного господарства й закладів харчування); релігійно-психологічні (потреба та бажання в забезпеченні компенсаторної функції релігійно-паломницької подорожі; необхідність у пізнанні властивостей Божого буття й реалізації релігійної практики – таїнств, обрядів тощо).

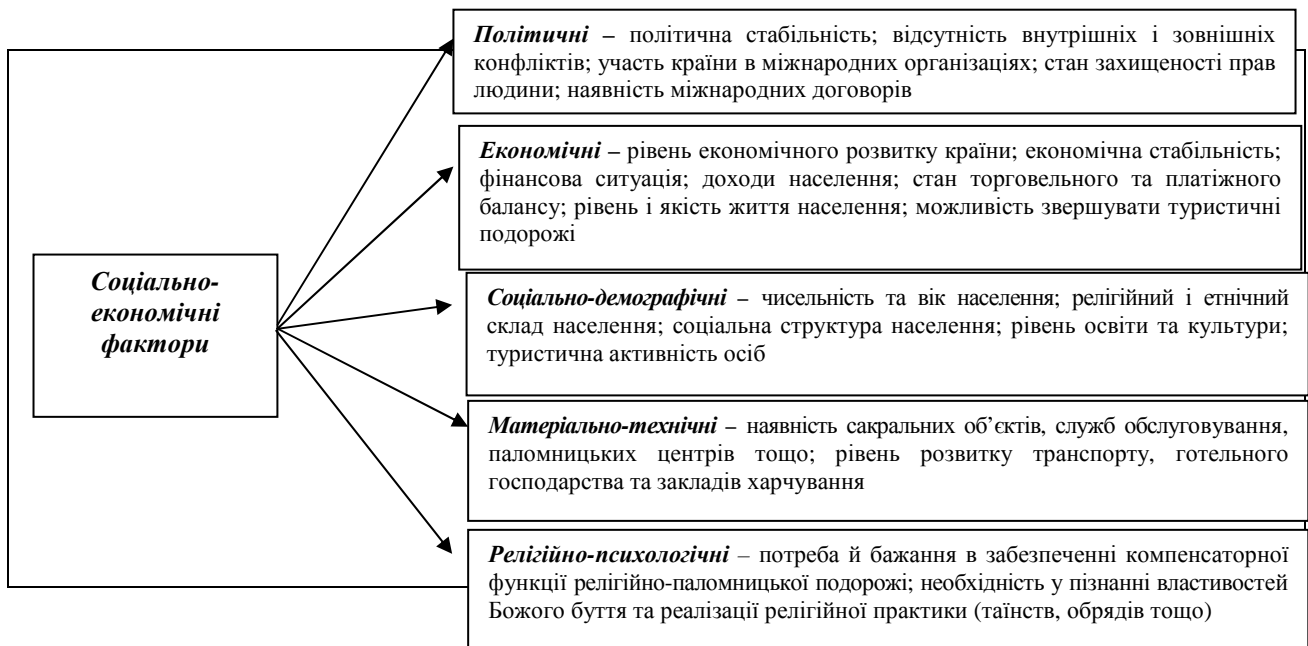

Рис. 1. Соціально-економічні фактори розвитку релігійно-паломницького туризму

Окрім того, фактори розвитку туризму, у тому числі й релігійно-паломницького, можна класифікувати за ступенем впливу: статичні – мають незмінне в часі значення (до цієї групи входять природно-географічні та культурно-історичні фактори); динамічні – ті, які змінюються в часі й просторі (до них відносять політичні, соціально-демографічні, фінансово-демографічні, матеріально-технічні та ін.). За напрямом впливу виділяють зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні); за характером впливу (екстенсивні та інтенсивні); за результатами впливу (позитивні й негативні наслідки для розвитку туристичної діяльності, уключаючи релігійно-паломницький) (рис. 2).

Як зазначають фахівці, на процеси розвитку та функціонування туристичної сфери впливає велика кількість факторів, як статичних (постійних, наприклад природно-географічні умови розвитку, просторове розміщення й інші природно-ресурсні чинники), так і динамічних (мінливих, як-от рівень економічно-

соціального розвитку території, функціонування фінансової системи країни, купівельна спроможність населення та рівень його життя, динаміка населення і якісні характеристики трудових ресурсів тощо) [14]. Так, науковці О. Азарян та Н. Жукова визначають, що для розвитку туристичної індустрії в будь-якій країні, у тому числі й Україні, наявні обмежувальні фактори, які потрібно постійно долати й нівелювати ними з метою налагодження успішного туристичного сервісу в державі [1]. До останніх вони відносять негативні явища в економіці та політиці країн (наприклад конфлікти), а також гнучко-динамічні фінансово-економічні й ринково-споживчі процеси.

Рис. 2. Класифікація факторів розвитку туризму [17]

Експерти виділяють також дві групи чинників розвитку туристичної сфери стосовно національної та зарубіжної систем туристичного обслуговування населення. Так, наприклад, до внутрішніх факторів розвитку туризму, на думку С. Цьохли, належать [16]:

- процеси попиту, пропозиції й поширення (перетворення попиту на турпродукти в постійний попит), збільшення індивідуального туризму;
- зростання ролі сегментації ринку (поява нових внутрішньорегіональних туристських сегментів), збільшення відстаней подорожей, різноманітність форм проведення вільного часу тощо;
- зростання ролі координації діяльності в туризмі в процесі монополізації (посилення горизонтальних інтеграцій, тобто поширення партнерських відносин великих фірм із малим та середнім; вертикальні інтеграції через створення стратегічних туристичних союзів; глобалізація туристського бізнесу тощо);
- зростання ролі ЗМІ і зв'язків із громадськістю (паблік-рілейшнз) у просуванні, рекламі й реалізації турпродуктів;
- підвищення значення фахівців у туризмі (збільшення чисельності працівників, розвитку професійно-кваліфікованої структури тощо);
- зростання представників туристського бізнесу (створюються умови для дій на ринку великих операторів і малих підприємств-агентств, котрі пропонують різноманітні турпослуги тощо) та ін.

Зовнішні чинники розвитку туризму визначаються економічною й політичною стабільністю в регіонах світу, наявністю міжнародних договорів і надійної системи захисту й перебування міжнародних туристів на іноземній території та гарантоване надання їм усіх необхідних послуг, уключаючи проживання, харчування, транспортне забезпечення й доступ до сакральних-туристичних об'єктів. Вони повинні враховувати відсутність міжнародної напруги та конфліктів, а також екологічних й інших загроз для іноземних туристів, уключаючи терористичні тощо [12]. Вагомим зовнішнім чинником розвитку релігійно-паломницького туризму є заходи щодо збереження всесвітньо відомих пам'яток культурно-духовного значення та лімітація відвідувачів до окремих сакральних об'єктів (наприклад наявні добові ліміти й обмеження на в'їзд на Святу Гору Афон) й інші міжнародні охоронні акції.

Отже, основні групи чинників розвитку туристичної сфери різняться у своєму теоретичному осмисленні. Що ж стосується релігійно-паломницького туризму, то тут, на нашу думку, існує своя специфіка у виокремленні головних груп факторів його розвитку, адже він стосується не лише сфери обслуговування, а й насамперед культурно-духовної сфери розвитку населення й забезпечення їхніх релігійно-психологічних потреб. Тому потрібно окремо розрізняти такі групи факторів, які відображають особливість розвитку релігійно-туристичного обслуговування населення. Окрім указаних, можна виокремити такі змістові групи чинників, як релігійно-психологічні (психологічно-емоційні, духовно-пізнавальні, соціологічні); культурно-історичні (історичні, релігійно-практичні, культурні); просторові (географічні); економіко-ресурсні (економічні, матеріальні, ресурсні); політико-правові (юридично-правові, політичні); науково-популяризаційні (рекламно-інформаційні, науково-популяризаційні) тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Основні чинники розвитку релігійно-паломницького туризму*

Основні групи чинників	Чинники впливу	Зміст	Значення (вплив)
1	2	3	4
<i>Релігійно-психологічні</i>	<i>Психологічно-емоційні</i>	Потреба й бажання в забезпеченні психолого-емоційного стану особистості	Визначають потребу в духовних подорожах як забезпечення компенсаторної функції паломництва
	<i>Духовно-пізнавальні</i>	Потреба й необхідність у пізнанні властивостей Божого буття та забезпеченні релігійної практики (тайств, обрядів тощо)	Забезпечують потребу в збагаченні духовного досвіду та реалізації культової практики
	<i>Соціологічні</i>	Потреба в спілкуванні та обміні набутим паломницьким досвідом	Вирішують питання обміну духовним досвідом та необхідною інформацією
<i>Культурно-історичні</i>	<i>Історичні</i>	Наявність релігійно-паломницьких об'єктів домінуючих релігій (конфесій) та процес їхнього еволюційного розвитку	Забезпечують наявність релігійно-паломницьких об'єктів
	<i>Релігійно-практичні</i>	Культово-духовна практика реалізації паломництва, інколи – догматична необхідність його проведення (наприклад в ісламі)	Практичне закріплення релігійного досвіду та поклоніння святинам
	<i>Культурні</i>	Наявні традиції розвитку та функціонування релігійно-паломницького туризму	Забезпечують пізнання культурно-релігійних процесів, збагачують культурно-пізнавальний досвід особистості
<i>Просторові</i>	<i>Географічні</i>	Географічна віддаленість або наближеність до основних об'єктів релігійного паломництва, їх територіальна концентрація та особливості просторового розміщення	Визначають розміщення та доступність до релігійно-паломницьких об'єктів

1	2	3	4
Економіко-ресурсні	Економічні	Рівень економічно-господарського розвитку території; системи обслуговування релігійних туристів (ресторанно-готельна сфера, транспортне обслуговування, туристичний сервіс тощо)	Визначають рівень економічного та соціально-матеріального стану розвитку території й туристичного обслуговування населення, у т. ч. паломницького
	Матеріальні	Наявність матеріальних ресурсів та фінансів для звершення релігійно-паломницького туру	Зумовлюють можливість (або неможливість) здійснювати паломницькі подорожі
	Ресурсні	Наявність ресурсів для розвитку релігійно-паломницького туризму (сакральних об'єктів, служб обслуговування, паломницьких центрів, інфраструктурних підрозділів тощо)	Визначають наявність основних об'єктів для розвитку паломницького туризму, а також системи туристичного обслуговування паломників
Політико-правові	Юридично-правові	Система міжнародних договорів та угод щодо вільного пересування й переміщення релігійно-паломницьких туристів; захист прав і свобод іноземних паломників на території іншої держави тощо	Забезпечують гарантоване безпечне перебування на території інших держав, узаконюють та регламентують надання релігійно-паломницьких послуг
	Політичні	Політична стабільність території; відсутність етнорелігійних конфліктів та релігійних переслідувань із боку іншої держави (політичних, етнічних груп) тощо	Дають можливість вільно пересуватися територією іноземної держави (власної) в умовах політичної та етнорелігійної стабільності
Науково-популяризаційні	Рекламно-інформаційні	Наявність розгалуженої системи рекламно-інформаційних підрозділів та необхідної інформації для розвитку релігійно-паломницького туризму	Забезпечують індустрію туризму та проведення спеціалізованих релігійно-паломницьких турів інформаційною продукцією
	Науково-популяризаційні	Діяльність наукових підрозділів і громадських інституцій із питань теоретичного вивчення та практичного забезпечення розвитку релігійно-паломницького туризму	Вивчають діяльність туристичних підрозділів та інших структур із надання й забезпечення релігійно-паломницьких турів. Звертають увагу громадськості на проблеми розвитку релігійно-паломницького туризму

* Складено автором.

До політичних факторів належить низка адміністративних заходів, що сприяють формуванню туристичної індустрії: налагодження нормативно-правового поля функціонування сегментів туристичної індустрії; створення сприятливого податкового, валютного, митного контролю; створення рівних можливостей на ринку туристичних послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності; сприяння розвитку конкуренції; забезпечення дотримання антимонопольного законодавства,

установлення порядку стандартизації, сертифікації й ліцензування об'єктів туристичної індустрії [6]. Проте вирішальною є наявна політична ситуація в певному регіоні, відсутність військових та етнополітичних конфліктів. Соціально-демографічні фактори характеризують такі показники, як кількість і рівень кваліфікації трудових ресурсів, які обслуговують туристів; з іншого боку, у своєму розвитку індустрія туризму орієнтується на потреби й переваги безпосередньо самих туристів і враховує їхні вікові, освітні, духовні, культурні, економічні характеристики. До фінансово-економічних факторів відносять економічну ситуацію в регіоні, фінансову стабільність, ціни на товари, частку доходів, що виділяє суспільство на туристичні витрати, створення сприятливих умов для інвестицій тощо [1]. Матеріально-технічні фактори характеризують стан і можливості бази туристичної індустрії: засобів розміщення, харчування, транспорту, рекреаційної сфери, торгівлі, зв'язку тощо.

Окрім того, вагомим чинником розвитку будь-якого туристичного обслуговування населення, уключаючи релігійно-паломницьке, є рекламно-інформаційна та науково-популяризаційна діяльність. Наприклад, рекламна діяльність стимулює розвиток бізнесу в цілому, а для туризму вона є просто необхідною. Вагомим чинником розвитку паломницького туризму є науково-популяризаційна робота, адже організація й розвиток системи наукового забезпечення галузі туризму, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів, проведення систематичних маркетингових досліджень туристичного ринку є невід'ємною складовою частиною ефективного формування індустрії туризму в цілому.

Отже, ступінь впливу визначає силу дії на рівень розвитку системи туристичного обслуговування населення й динаміку її розвитку. Наприклад, статичні фактори мають незмінне значення в часі та просторі [7]. До цієї групи відносять природно-географічні й культурно-історичні фактори. Динамічні фактори – це ті чинники (умови), які змінюються в часі та просторі: політичні, соціально-демографічні, фінансово-демографічні, матеріально-технічні й інші чинники розвитку релігійно-паломницького туризму. Сила впливу будь-якого фактора може бути значною, посередньою, слабкою та може бути відсутній вплив того або іншого чинника в конкретний період часу [16]. Окремі фактори є визначальними для розвитку того чи іншого суспільно-політичного або економічного явища. За допомогою математичних методів (факторний, кореляційний, кластерний і регресійний аналізи, аналіз тенденцій, SWOT-аналіз тощо) можна розрахувати взаємозалежності в розвитку окремих процесів і явищ, а також ступінь та силу впливу різних факторів на рівень розвитку й функціонування релігійно-паломницького туризму [17]. Напрямок впливу факторів визначає рух у системі туристичного обслуговування й зумовлює основні туристичні потоки, як зовнішні, так і внутрішні. Характер впливу факторів розвитку туризму визначає їх здатність до вдосконалення та пошук нових ресурсів, як у кількісному вигляді, так і в системі якісного обслуговування туристів, уключаючи релігійних паломників. Останні відрізняються від інших прихильників і фанатів певних соціальних явищ, подій та осіб, наприклад музичних гуртів і виконавців, футбольних клубів, письменників, видатних громадських діячів й ін. За результатами впливу факторів можуть бути позитивні та негативні наслідки. Деякі науковці за результативністю впливу на туристичну індустрію виокремлюють три групи чинників [6]: 1) стимуляційні (спричиняють або стимулюють той чи інший вид рекреаційно-туристичної діяльності появу, наприклад наявність відомих сакральних об'єктів і поширеність певних культурно-релігійних явищ на території); 2) стабілізаційні (ті, які дають можливість оптимально розвиватись індустрії туризму в сприятливих умовах соціально-економічного розвитку та політично-економічної стабільності); 3) лімітаційні (обмежувальні), наприклад екологічний чинник і наявність конфліктів на території та нестабільна політична ситуація) для функціонування системи туристичного обслуговування населення, уключаючи діяльність структур з обслуговування паломницьких подорожей і збереження мистецьких та культурно-духовних цінностей.

Україна має значний потенціал для розвитку релігійно-паломницького туризму. На території нашої держави розміщені численні історико-культурні й релігійно-паломницькі об'єкти (монастирі, церкви, каплиці, старовинні ікони, дзвіниці, цілющі джерела, окремі предмети культури тощо), які приваблюють до себе релігійно-паломницькі потоки туристів і паломників, у тому числі й іноземних. За оцінками фахівців, щорічно на територію України приїжджає від 50 до 200 тис. релігійних туристів як із близького, так і з далекого зарубіжжя [3]. В останні роки в нашій країні спостерігаємо активізацію розвитку організованого релігійно-паломницького туризму, що супроводжується наданням спеціальних туристичних послуг. На думку експертів, для реалізації релігійно-паломницьких турів із

боку приймаючої сторони необхідна наявність сакральних об'єктів, котрі становлять паломницький інтерес (церкви, монастирі, де відбуваються богослужіння), а також відомих проповідників-місіонерів і багатих на духовний досвід духівників, чудотворних ікон, мощей святих угодників тощо, зручних транспортних засобів доставки до паломницьких центрів, місць ночівлі та харчування в них, різноманітних обслуговуючих туристичних підрозділів, які займаються екскурсійною й організаційною діяльністю щодо проведення релігійного туризму [5].

В Україні сконцентровано значну чисельність сакрально-релігійних об'єктів різного плану та різних конфесій. Оскільки наша країна в історичному плані є переважно православною, то на її території містяться здебільшого православні святині. Хоча трапляються й католицькі (у т. ч. уніатські), наприклад Крехівський монастир, собор святого Юра у Львові, собор св. апостолів Петра й Павла у Луцьку, св. Трійці в Олиці, колишня резиденція папського нунція в Кисилині тощо. Наявні також іудейські святині, зокрема поховання хасидського лідера цадика Нахмана Брацлава в Умані та інші хасидсько-іудейські святі місця в Меджибожі, Бердичеві, Вінниці, Чернівцях, Одесі, Львові, Луцьку, Любомлі тощо. У Криму сконцентровано караїмські й мусульманські святині, наприклад у Бахчисараї. Проте Україна була та залишається християнським міжнародним релігійно-паломницьким центром, адже на її території відбулося хрещення Русі (спочатку в Херсонесі, а згодом – у Києві) і на Київських кручах було встановлено хрест св. апостолом Андрієм Первозданим. Вона має понад тисячолітню православну історію та велику кількість сакрально-релігійних об'єктів, які приваблюють до себе значну чисельність міжнародних релігійно-паломницьких туристів як із близького, так і з далекого зарубіжжя. У країні нараховується понад триста відомих православних монастирів, три з яких мають статус лаври (із дванадцяти православних монастирів світового рівня зі статусом лаври) – Києво-Печерська (м. Київ), Почаївська (м. Почаїв) та Святогірська (м. Святогорськ) Свято-Успенські лаври. Оскільки наша країна має сакральні християнські святині не лише регіонального, але й світового значення, то це є вагомим чинником формування іноземних християнських релігійно-паломницьких потоків в Україну переважно з Росії, Білорусі, Республік Балтії, Молдови, Грузії, Румунії, Болгарії, Чехії, Словаччини та Польщі, а також в останній час зі США, Канади, Греції й Аргентини, де проживають православні християни.

Серед обмежувальних факторів розвитку релігійно-паломницького туризму потрібно виділити наявність у країні внутрішніх і зовнішніх конфліктів, які зменшують потоки паломників або зовсім їх припиняють. Наприклад, сучасна конфліктна ситуація на Сході України – причина того, що в нашу державу суттєво скоротилися потоки іноземних туристів, і не лише із Російської Федерації та тих країн, які їй симпатизують (Білорусі, Молдови, Казахстану), а й переважно з держав ЄС, США, Канади, Австралії та Південної Америки. Наша країна не може гарантувати повної безпеки не тільки іноземним туристам, а й громадянам України, які бажають відвідати релігійні святині окупованого Криму й наближеної до зони бойових дій Святогірської лаври. Політичні міжетнічні та між-конфесійні чвари й настрої – це також негативний чинник для налагодження масового паломництва. Наприклад, антисемітські заклики з боку правих та праворадикальних сил в Україні зменшують приїзд хасидів до Умані традиційно восени кожного року, а також значно скорочують потоки російськомовних паломників із сусідніх держав.

Окрім того, на Заході нашої держави наявні міжрелігійні протистояння й відбуваються міжконфесійні війни за право користування культовими спорудами (зокрема найбільше в Рівненській, Тернопільській і Львівській областях), що негативно відображається на культурно-духовному іміджі нашої держави та відлякує іноземних релігійно-паломницьких туристів [4]. Тому державним структурам усіх рівнів потрібно також здійснювати низку важливих заходів безпекового характеру й гарантувати свободу вільного переміщення релігійно-паломницьких туристів у різних регіонах нашої країни.

Іншими обмежувальними чинниками функціонування релігійно-паломницького туризму в Україні є відсутність ґрунтовної професійної підготовки гідів-перекладачів та екскурсоводів-груповодів, які слабо обізнані зі специфікою проведення таких турів. Слабкою є матеріально-технічна база для прийому й обслуговування релігійних туристів у нашій країні [5]. Головна проблема – катастрофічний стан доріг у державі, а також нестача комфортабельного транспорту з необхідним технічним оснащенням для проведення таких турів. Недостатньою є рекламно-інформаційна діяльність у сфері релігійно-паломницького туризму. В Україні слабо розвинута система нічліжного та готельного обслуговування релігійно-паломницького туризму тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, головним фактором розвитку релігійно-паломницького туризму є релігійно-паломницькі ресурси (сакральні об'єкти – монастирі, церкви, чудотворні ікони, моці святих угодників, чудотворні джерела тощо), а також культурно-релігійна й культово-духовна діяльність релігійних підрозділів – особливість релігійних відправ, специфіка проведення богослужінь, робота релігійних діячів, просвітницько-місіонерська діяльність релігійних підрозділів, мистецтво церковної проповіді, релігійна інформаційно-видавнича справа тощо.

Отже, під факторами розвитку релігійно-паломницького туризму слід розуміти сукупність різноякісних аргументів (причин, стимулів, дієвих механізмів тощо), які стимулюють або обмежують процеси його розвитку й функціонування. Серед спеціальних факторів розвитку релігійно-паломницького туризму можна виокремити кілька груп: релігійно-психологічні, культурно-історичні, просторово-географічні, економіко-ресурсні, політико-правові, науково-популяризаційні тощо, розгляд впливу яких на розвиток і функціонування релігійно-паломницького туризму та обґрунтування сили їхньої дії потребують подальшої наукової уваги.

Джерела та література

1. Азарян О. М. Риннок туристичних послуг: моніторинг і розвиток комплексу маркетингу : монографія / О. М. Азарян, Н. Л. Жукова. – Донецьк : Вид-во ДонМУ, 2002. – 241 с.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 252 с.
3. Любіцева О. О. Паломництво і релігійний туризм : монографія / О. О. Любіцева, О. В. Романчук. – Київ : Істина, 2011. – 328 с.
4. Патійчук В. Класифікація релігійно-паломницьких турів за різноякісними ознаками / В. О. Патійчук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Серія : Географічні науки. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – № 14 (315). – С. 33–45.
5. Патійчук В. Функціональні особливості організації релігійно-паломницьких турів / В. О. Патійчук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – № 15 (316). – С. 24–31.
6. Пацюк В. Фактори розвитку туристичної індустрії промислового міста / Вікторія Пацюк // Молоді науковці – географічній науці: матеріали наук. конф. «» (Київ, 24–25 жовт. 2007 р.). – Київ : ВГ Л «Обрії», 2007. – С.111–114.
7. Прокопенко Т. Экономико-географический и исторический аспекты развития религиозного туризма / Т. Прокопенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/cont/30171.html>.
8. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / за ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюка, В. Ф. Семенова. – 7-ме вид., стереотип. – Київ : Знання, 2005. – 350 с.
9. Сапелкіна З. П. Релігія і культура. Релігійний туризм : навч. посіб. / З. П. Сапелкіна. – Київ : Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України, 2012. – 220 с.
10. Свірідова Н. Д. Туризм : словник-довідник / Н. Д. Свірідова, Ю. О. Скорченко. – Луганськ : [б. в.], 2009. – 310 с.
11. Стеченко Д. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : підручник / Д. Стеченко. – Київ : Вікар, 2006. – 396 с.
12. Травина Е. М. Этнокультурные и конфессиональные конфликты в современном мире / Е. М. Травина. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 256 с.
13. Устименко Л. М. Історія туризму: порівняльні аспекти : монографія / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – Київ : Істина, 2008. – 354 с.
14. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова; передм. В. А. Смоля. – Київ : Вища шк., 2002. – 195 с.
15. Христов Т. Т. Религиозный туризм : учеб. пособие / Т. Т. Христов. – 4-е изд., испр. – Москва : Академия, 2008. – 288 с.
16. Цьохла С. Ю. Систематизація факторів розвитку туристичної індустрії / С. Ю. Цьохла // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серія «Економіка и управление». – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 373–380.
17. Шикин Е. В. Математические методы и модели в управлении / Е. В. Шикин, А. Г. Чхартишвили. – Москва : Дело, 2000. – 440 с.

References

1. Azarian O. M. Rynok turystychnykh posluh : monitorynh i rozvytok kompleksu marketynhu: monohrafiia / O. M. Azarian, N. L. Zhukova. – Donetsk : Vyd-vo DonMU, 2002. – 241 s.
2. Babkyn A. V. Spetsyialnye vydi turyzma / A. V. Babkyn. – Rostov n / D. : Feniks, 2008. – 252 s.
3. Liubitseva O. O. Palomnytstvo i relihiinyi turizm : monohrafiia / O. O. Liubitseva, O. V. Romanchuk. – K. : Istyna, 2011. – 328 s.

4. Patiichuk V. Klasyfikatsiia relihiino-palomnytskykh turiv za riznoiakisnymy oznakamy / V. O. Patiichuk // Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia : Neohrafichni nauky. – Lutsk : Vezha-Druk, 2015. – № 14 (315). – S. 33–45.
5. Patiichuk V. Funktsionalni osoblyvosti orhanizatsii relihiino-palomnytskykh turiv / V. O. Patiichuk // Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia : Neohrafichni nauky. – Lutsk : Vezha-Druk, 2015. – № 15 (316). – S. 24–31.
6. Patsiuk V. Faktory rozvytku turystychnoi industrii promyslovoho mista // Molodi naukovtsi – heohrafichni nauki: materialy nauk. konf. (Kyiv, 24–25 zhovt. 2007 r.) / Viktoriia Patsiuk. – K. : VH L «Obrii», 2007. – S.111–114.
7. Prokopenko T. Ekonomyko-heohrafycheskyi y ystorycheskyi aspekti razvytytia relyhyoznoho turyzma / T. Prokopenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.lib.ua-ru.net/cont/30171.html>.
8. Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika : pidruchnyk / za red. V. V. Kovalevskoho, O. L. Mykhailiuka, V. F. Semenova. – 7-me vyd., stereotyp. – K. : Znannia, 2005. – 350 s.
9. Sapielkina Z. P. Relihiya i kultura. Relihiinyi turyzm : navch. posib. / Z. P. Sapielkina. – K. : Vyd-vo Akad. pratsi i sots. vidnosyn Feder. prof. spilok Ukrainy, 2012. – 220 s.
10. Sviridova N. D. Turyzm : slovnyk-dovidnyk / N. D. Sviridova, Yu. O. Skorchenko. – Luhansk, 2009. – 310 s.
11. Stechenko D. Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalistyka : pidruchnyk / D. Stechenko. – K. : Vikar, 2006. – 396 s.
12. Travyna E. M. Etnokulturnie y konfessyonalnie konflikti v sovremennom myre / E. M. Travyna. – SPb. : Yzd-vo S.-Peterb. un-ta, 2007. – 256 s.
13. Ustymenko L. M. Istoriya turyzmu : porivniialni aspekty : monohraf. / L. M. Ustymenko, I. Yu. Afanasiev. – K. : Istyna, 2008. – 354 s.
14. Fedorchenko V. K. Istoriya turyzmu v Ukraini : navch. posib. / V. K. Fedorchenko, T. A. Dorova, Perednova V. A. Smoliia. – K. : Vyshcha shkola, 2002. – 195 s.
15. Khrystov T. T. Relyhyoznyi turyzm : ucheb. posobye / T. T. Khrystov. – 4-e yzd., yspr. – M. : Akademyia, 2008. – 288 s.
16. Tsokhla S. Yu. Systematyzatsiya faktoriv rozvytku turystychnoi industrii / C. Yu. Tsokhla // Uchenie zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. – Seryia «Ekonomyka y upravlenye». – 2009. – T. 22 (61), № 2. – S. 373–380.
17. Shykyn E. V. Matematycheskye metody y modely v upravlenii / E. V. Shykyn, A. H. Chkhartyshvyly – M. : Delo, 2000. – 440 s.

Патійчук Віктор. Теоретическое обоснование факторов развития религиозно-паломнического туризма.

Обобщаются понятия «фактор развития туристической индустрии» и «фактор размещения производительных сил». Указывается на различия в трактовке и обосновании понятия «фактор развития религиозно-паломнического туризма». Выделяются основные группы факторов, влияющих на развитие и функционирование религиозно-паломнического туризма. Показана специфика факторов развития религиозно-паломнического туризма и раскрываются их отличия от других факторов экономической, хозяйственной и туристической деятельности населения. Исследованы основные группы факторов развития и функционирования религиозно-паломнического туризма. Изучается влияние основных факторов на процессы религиозно-туристического обслуживания населения. Выделяются группы факторов по качеству и силе воздействия на развитие религиозно-туристического обслуживания. Проанализированы главные стимулирующие и ограничивающие факторы для развития религиозно-паломнического туризма в Украине и приводятся их практические примеры.

Ключевые слова: религиозно-паломнический туризм, паломничество, факторы развития религиозно-паломнического туризма, ограничивающие факторы, стимулирующие факторы, религиозно-паломнические потоки.

Patiychuk Viktor. Theoretical Substantiation of the Factors of the Development of Religious-Pilgrimage Tourism. The concept of «factor of development of tourist industry» and «factor of placing of productive forces» are generalized. It is indicated on differences in the interpretation and justification of the concept of «factor of development of religious-pilgrimage tourism». The main groups of factors that influence the development and functioning of religious-pilgrimage tourism are highlighted. The specifics of the factors of development of religious-pilgrimage tourism are shown and their differences from other factors of economic-economic and tourist activity of the population are revealed. The main groups of factors of development and functioning of religious-pilgrimage tourism are investigated. The influence of the main factors on the processes of religious and tourist services of the population is studied. The groups of factors by the quality and influence on the development of religious tourism services are identified. The main stimulating and limiting factors for the development of religious-pilgrimage tourism in Ukraine are analyzed and their practical examples are presented.

Key words: religious-pilgrimage tourism, pilgrimage, factors of development of religious-pilgrimage tourism, limiting factors, stimulating factors, religious-pilgrimage flows.

Стаття надійшла до редколегії
01.03.2018 р.